

Vanasõnad loomade identiteedist

(Tüpoloogilisi memuaare)

Arvo Krikmann

1. Folkloori enesekontrolli seadus ja tüübipadrikud

Kui folkloristika tüdineb kunagi oma praegusest kontekstikesksest uurimisparadigmast ja naaseb uuesti folklooritekstide juurde (olen veendunud, et see pigem varem kui hiljem juhtub), leiab ta eest palju eelmisel spiraalitiirul lahendamata jäänud probleeme. Üks neist on küsimus folkloorse žanrifondi tüpoloogilisest koostisest ja struktuurist. Püüan alamal illustreerida selle probleemi mõningaid aspekte üheainsa žanri – vanasõnade – ja üheainsa mõiste – *vanasõnatüübi* – näitel.

Senises parömioloogias ja -graafias on allikmaterjaliks olnud põhiliselt kas trükitud vanasõnapublikatsioonid (ja vanemad käsikirjalised kogumikud) ja/või käsikirjaline arhiivimaterjal. Suuri folklooriarhiive omavaid rahvaid pole kogu maailmas kuigi palju. Osalt küllap juba allikmaterjali enda laadist sõltuvalt on valdavaks saanud kaks kujutelma vanasõnade tüpoloogilise spetsiifika kohta:

(1) Vanasõnad on klišeed, mis käibivad kivistunud, muutumatul kujul ajast aega. See vaateviis nähtub kõige markantsemalt vist G. Permjakovi (nt 1968: 9 jj; 1970, 9 jj; 1979: 11 jj) töödes. Samaaegseist on ka nt John Lyons (1971: 177) paigutanud vanasõnad koos mõnd muud liiki väljenditega klassi '*ready-made*' utterances ning leidnud, et seesugused "permit no extension or variation". Samuti on I. Galperin (1971: 179–181) olnud arvamusel, et variandid tekivad vanasõnadest ainult kirjanike individuaalsete modifikatsioonide ja parafraseeringute tulemusel, viimastele vastandub "their fixed form (the traditional model)", mida loetakse invariantseks.

(2) Soome koolkond, kes seadis põhieesmärgiks folklooriüksuste kui tüüpide (nt runolaulutüüpide, muinasjututüüpide vm) algvormi, tekkeaja ja -koha ning levikuteede väljaselgitamise, uskus leidvat folklooripalade diakroonilise arengu jälgi nimelt tekstide varieeruvuses ning sellest koolkonnast välja kasvanud ja mõjutatud folkloristikates usutakse tänini meelsasti, et ka

vanasõnad nagu muudki folkloorsed tüübid manifesteeruvad tegelikus pruugis variantidena, kuid varieerumine püsib teatud piires ja tüpoloogiapilt on printsiiabis diskreetne. Traditsioon ter- vikuna meenutab selle kujutelma järgi hõredavõitu metsa, kus puud on küll haralised ja mõnede naaberpuude oksad ehk ka üksteisest läbi põimunud, kuid iga haru kohta on selge (või vähe- malt selgitatav), millise tüve küljest ta pärineb.

Walter Andersoni tüübimonograafia “Kaiser und Abt” (1923) on soo- me meetodi tippteoseid, mis peale jututüübi AT 922 enda ajaloo selgitamise on kuulsaks saanud sellega, et siin on formuleeritud folkloori enesekontrolli (või eneseõiendamise, või stabiliteedi) sea- dus (*das Gesetz der Selbstberichtigung*). See on oma loomult folk- loorse tagasiside seadus, mille olemus on lühidalt järgmine. Rahva- juttudes toimuvad muutused püsivad hämmastavalt hästi teatavais piirides ja jutt ei kaugene oma algkujust tundmatuseni, isegi kui ta iga on väga pikk ja levik väga lai. Põhjuseks loeb Anderson seda, et tavaliselt on jutustaja kuulnud juttu mitte üheltainsalt, vaid mitmelt eri jutustajalt ja on kuulnud seda ka ühelt ja samalt jutus- tajalt mitu korda; niiviisi summutatakse juhuslikud fluktuatsioo- nid, mis jutu põhikujust järsult erinevad, ja jutt siirdub taas oma põhilisse voolusängi.

Raamatu “Sissevaateid folkloori lühivormidesse” I (Krikmann 1997) 3. peatükis on püütud arutleda folkloori enesekontrolli sea- duse spetsiifikat vanasõnades ja juhtida tähelepanu retoorilise folk- loori vastuolulisele eriseisundile muu folkloori foonil:

◆ Ühelt poolt on vanasõnad ja kõnekäänud lühikesed ja “vor- mellikud” (oma eufoonika, sümmeetrilise struktuuri, iseloomulike süntaksifiguuride jm poolest) ning nende aktualisatsioonide ja see- ga taaskuulmiste hulk on kindlasti palju suurem kui nt mõne laulu või jutu taaskuulmiste hulk – seega tunduksid nad olevat stabili- teediseaduse poolt kaitstud kindlamini kui pikemad üksused.

◆ Teisalt nähtub mistahes suuremas vanasõnafondis (nt eesti arhiivimaterjalis) rohkesti juhte, kus stabiliteediseadus ilmselt loo- bub töötamast. “Eri vanasõnad” hakkavad segunema igat liiki hüb- riidvormidest moodustuvate sildade kaudu. Vahel näeme koguni suuri tüpoloogilisi padrikuid, mille “eri servadel” asuvad tekstid ei sarnane omavahel enam pea üldsegi, padrik tervikuna on aga sees- miselt väga koherentne, “servalt servale” on võimalik jõuda suure hulga vaheastmete kaudu ja igal vaheastmel on oma lähinaabrid, millega ta on väga sarnane. Selliste padrikute kohta näib olevat

koguni absurdne küsida, kus lõpevad siin “ühe vanasõna variandid” ja algavad “teise vanasõna variandid” või kui mitmeks “eri vanasõnaks” padrikusse kuuluvaid tekste üldse tuleks jagada. Paradoks on liiati selles, et tüpoloogilistesse segunemistesse näivad eriti altilt sattuvat just vormellikud lühivanasõnad, mitte aga pikemate “proosavormiliste” tekstidega üksused. Seegi laseb end seletada: lühiteksti tüpoloogiline identiteet ongi kaitsetum, sest tal on vähem “leksikaalseid tugipunkte”, vähem vabadusastmeid, ja iga tema sõnastuselemendi väljavahetamine muudab tast jäävat muljet küllalt tugevasti; pikemal tekstil on seevastu muljejätmisvahendeid rohkem ja muutused pole ta tüpoloogilisele endaksjäämisele nii saatuslikud.

Häda pole muidugi mitte tüpoloogiliste üksuste erinevas suuruses (produktiivsuses): ka tüpoloogiliselt diskreetne paröomiline maastik koosneb üldreeglina n-ö suurlinnadest, väikelinnadest, alevitest, küladest ja üksiktaludest ning sellega on parömioloogid ammugi harjunud. Häda algab siis, kui meie ees selgub laiuvat suurlinn, mis koosneb, ütleme, kolmest kontsentrisest vöötmeest ja ilmakaarte järgi 8 sektorist; siseringis elavad nt inimesed, välisringi põhjasektoris linnud, lõunasektoris kalad, idasektoris putukad ja läänesektoris ussid, välisringi loodesektoris lindussid, kagusektoris kalaputukad, keskvöötme kirdesektoris inimlindputukad, edelasektoris inimkalaussid jne (topoloogiliselt on see metafoor muidugi jäme lihtsus, sest peale kujundileksika mängivad siin omades mõõtmetes kaasa ka lause loogiline vorm, traditsioonilised nn süntaksifiguurid, modaliteedid, kõlad jm).

See teadmus on olnud nähtavasti väga ebamugav uurijaile, kes tegelevad vanasõnade süstemaatikaga, sh tüpoloogilise põhiastmega vanasõnapublikatsioonide koostajaile. Sedalaadi publikatsioonides ongi tüübiriigastike olemasolust püütud mööda vaadata (või hiilida) ja esitada materjal kummatigi diskreetsete tüüpide lineaarse reana. Nii on tehtud eesti vanasõnade teaduslikus väljaandes (EV) kui ka Kazys Grigase leedu vanasõnade väljaandes rohke Euroopa paralleelmaterjaliga (PP) kui ka Matti Kuusi ja ta soome-estli meeskonna koostatud läänemeresoome rahvaste favoriitvanasõnade väljaandes “Proverbia septentrionalia” (PS), samuti Gyula Paczolay Euroopa favoriitvanasõnade väljaandes “European Proverbs” (EP).

Matti Kuusi hakkas juba 1950. aastate lõpupoolel koondama teavet rahvusvaheliste vanasõnade kohta spetsiaalsesse nn roo-

sasse kartoteeki, see tegevus kasvas ajapikku sihiteadlikuks “vanasõnade Aarne-Thompsoni” rajamiseks ning 10 aastat hiljem olid päevakorral selle registri süstemaatika küsimused. Permjakovi süstematiseerimiskatsed olid toleaeagses parömioloogias kuum teema ning Kuusi avaldas 1970-ndate alul (1970 ja 1972) mõningaid fragmente oma kontuure otsivast süsteemist. 1972. a katse oli (ju ehk Permjakovist malli võttes) üles ehitatud hästi produktiivsetele binaarsetele opositsioonidele ‘üks : kaks’, ‘üks : kõik’ ja ‘osa : tervik’ ning näitas ilmselgelt tüpoloogiliste ühtesulamite olemasolu. Süsteemi praegune lõppversioon (KL) on jätkuvasti hierarhilis-semantiline, kuid siin on liigitusaluste valikuga ilmselt püütud taotleda jaotuse ühtlasemat väljanägemist ja vältida tüübipuntraid tootvate ahelreaktsioonide teket (omal moel on samalaadi trikke kasutatud ka eesti vanasõnade tüübistamisel EV-väljaandes). Neist tõikadest hoolimata näib Kazys Grigas (1996) jätkuvasti ja kindlalt lootvat tüübi mõiste teoreetilisele ja praktilisele teovõimele.

Keegi pole püüdnud lähemalt uurida taoliste tüpoloogiliste “kamakate” tekkepõhjust. Üks peaks küll olema ilmne: suur osa tüübiliidetest kujutavad endast äärmuseni tihenenud sünonüümirühmi, mis tekivad pragmaatilisel olulisimais teema- ja ideepiirkondades. Tüpoloogiliselt kontinuatiivse ainese osakaal muutub ennustatavalt suureks (ja probleemina eriti teravaks) just hiigelsuurte rahvusvaheliste ainestike korral, sest paröömika “semantilise reservuaari ruumala” on kujuteldavasti lõplik ning mida enam sellesse on ainet surutud, seda suuremaks kujuneb aine tihedus.

2. Üldist “loomavanasõnadest”

14–15 aastat tagasi, kui mul olid illusioonid kirjutada vanasõnade metafoorikast venekeelne doktoritöö, otsisin selletarvis ainet, mis oleks mahult piisav, kuid mitte uputavalt suur, ning ühtaegu semantilis-geograafilises plaanis parajate proportsioonidega (*koera*-metafoor absoluutselt kogu olemasolevas rahvusvahelises aines olnuks liiga “pikk ja peenike”, eesti vanasõnade kogu metafoorika liiga “jame ja lühike”). Tulin siis mõttele valida teemaks “loomavanasõnad” – paraja hulga tekste, mis sisaldavad loomreferente (zooloogilisi olendeid) märkivaid sõnu (kalad, linnud, putukad jms, ka loomaklasside ja -rühmade nimetused, nagu *loom*, *kiskja*, *lind*, *madu* jts hulka arvatuna). Hakkasin materjali koguma ja hetkeks,

mil mu illusioonid mitmesugustel põhjustel purunesid, oli mu kartoteeki kogunenud u 40 000 teksti u 60 rahva trüki- jm allikatest. Nende hulgas on vanasõna- kui ka kõnekäänuvormilisi, esimeses lähenduses on registreeritud nii metafoorses kui ka mittemetafoorses tähenduses olevad loomad. Ainestikku on jäänud suuri auke: selles pole seni ainsatki romaani rahvailt pärinevat teksti, ei ainsatki Skandinaavia teksti jne. Kuid siin on heake hulk Ida rahvaste materjali (peamiselt venekeelsete tõlgetena). Enamik sellest pärineb Grigori Permjakovi isiklikust raamatukogust, mille Permjakovi lesk Nadežda Rašba kinkis 1985. aastal Kirjandusmuuseumile. Mõtlen sellele sündmusele siiani imestuse ja tänumeelega.

Loomavanasõnadest ja zoometafooridest vanasõnades on kirjutatud teenimatult vähe, arvestades tõika, et loomade semantiline väli on vanasõnade metafooriloomes kindlasti kõige produktiivsem üldse. Loomad on uurijate teele sattunud põhiliselt kas vanasõna ja valmi suhteid jälgides või (eriti saksa autoritel), kui käsitletakse põllunduse ja veterinaaria kajastusi vanasõnades.

Küll vist kõige sagedamini on kirjutajaid paelunud küsimus vanasõnade “lemmikloomadest”, **loomade esinemissagedusest** vanasõnades ülepea, on tehtud sellekohaseid sagedusstatistikaid ja “edetabeleid”, tavaliselt üheainsa konkreetse rahva aine põhjal ja valimid pole olnud eriti suured – nt rootsi (Rooth 1968), rumeenia (Negreanu 1979), soome (Ogishima 1992) vanasõnadest. Minugi ainestik ei päde ses plaanis väljendama mingeid “hästi tempereeritud” globaalvahekordi, kuid on loomade sagedussuhete hindamiseks suuruselt ehk mõnevõrra representatiivsem, teisalt küll viitab ka sellele, et need sagedussuhted on regiooniti üpris erinevad.

Regionaalseist erinevustest hoolimata eristub välja 1.–3. kohta jagav suursoosikute juhtrühm: need on koer, hobune ja veis (siis vanim kodustatud loom ja kaks muud tähtsaimat kodulooma); järgnevad: 4) kana/kukk; 5) hunt; 6) siga; 7) kass; 8) lammas/oinas – need 8 suurimat favoriiti annavad ühtlasi umbes poole zooterminite kõigest esinemisjuhtudest. Edasi tulevad: 9) kala (üldnimena); 10) eesel ja muul (pms Ida materjalis); 11) lind (üldnimena); 12) kits/sokk; 13) hiir – need 13 esimest annavad juba u 2/3 loomterminite kõigest tarvituskordadest. Seitse järgmist on: 14) vares; 15) madu (üldnimena; konkreetstes empiirikas oli küll vahel raske eristada madu ja ussi tähendavaid termineid); 16) karu; 17) rebane; 18) kaamel (samuti peaaesjalikult Ida rahvaste aines); 19) jänes; 20) loom (ja selle sünonüümid üldnimena) – ning 20 sagedasemat looma

annavad juba u 3/4 loomterminite kõigist esinemustest. Nimetan veel viis järgmist: 21) konnad ja kärnkonnad; 22) kärbes; 23) lõvi (pms Ida ja Aafrika materjalis); 24) hani; 25) kotkas – ja 25 esimest annavad kokku juba u 4/5 zooterminite esinemusjuhtudest. 43 sagedasemat looma annavad kokku u 90% loomterminite kõigist tarvitustest ja ülejäänud u 250 “liigitasandi” terminit (minu materjalis) ainult 10% tarvitustest (vrd ka Krikmann 1997, lk 193).

Sellest statistikast torkab selgesti silma kaks üldseika:

1) sõnavara jagunemine sõnatarvitusteks on ka zooterminite piires äärmiselt ebahütlane ja zipfilik: on väike hulk sagedasi, keskmine hulk keskmise sagedusega ja suur hulk vähesagedasi sõnu;

2) koduloomade dominant on ütlustes väga suur (seda isegi küttivate rahvaste ainestikes, nt jakuutidel).

Teine üldküsimus on küsimus loomtermineid sisaldavate ütluste “**repertuaaristruktuurist**”, semantilisest liigendusest. Minu liigenduskatse, mida järgnevas põgusalt refereerin, oli selgetel põhjustel “loomakeskne” ja johtus veel mõnest lisaseigast:

1) küllalt rohke kõnekäänuaine vanasõnade kõrval, mis välistas üldistavail väidetel, hinnangutel, normidel rajaneva liigituse, kuid lubas siiski aine jaotamist tekstides esinduvate stseenide, situatsioonide, “skeemide” või “skriptide”, pragmaatiliste põhisuhete jms alusel;

2) tundus olevat mõistlik säilitada korrelatsioon repertuaari enda põhiklasside ja neis klassides asuvate tekstide troobistruktuuri (eelkõige metafooristruktuuri) vahel;

3) nagu looduslik aine üldse, nii jaguneb ka loomaütluste aine ootuspäraselt prototüüpsuspõhimõtte järgi “klimpideks” ja “leemeks”, kusjuures klimbistunud aine kogumass on tunduvalt väiksem leemena oleleva juhuaine (erandite, vahevormide jms) omast.

St suuremad ja selgepiirilised ainerühmad ja -sülemid ujuvad tegelikult rohke hajaaine leemes ja mu põhimureks sai parimalgi tahtmisel olla vaid nende nn loomulike klasside võimalikult paindlik ülesleidmine ilma vähimagi lootuseta kirjeldada midagi, mis toimub “leeme” poolel.

Hetkeks, kui mu tegevus zooaine juures katkes, oli põhiosa sellest jagatud nelja ülemklassi:

A. Loomade “identiteeti” puudutavad ütlused.

B. Ütlused inimeste ja (harilikult metafoorsete) loomade suhetest.

C. Ütlused (reeglina metafoorsete) loomade omavahelistest suhetest.

D. Ütlused (metafoorsete või mittemetafoorsete) loomade suhetest muu mittezooloogilise looduse ja mõõtmetega.

Kuna A-klass on selle kirjutise peateemaks, siis põikan alul väga linnulennuliselt ülejäänutesse.

B. INIMENE / LOOM

Silmas pidades Lakoffi ja Turneri (1989) nn SuureAhela Metafooris või ka mujal (nt Krikmann 1994) visandatud reegleid, võib juba eemalt arvata, et selle klassi tekstide mõistmine eeldab enamasti loomterminite “tõlkimist”, “tõstmist” bioloogilis-instinktiliselt elementaartasandilt inimlikule tähendustasandile, st loomad pannakse tähendama kas inimolendeid või ebamäärasemaid “inimfaktoreid”. Siin leidub teisalt ka üsna palju paralleelistliku struktuuriga tekste, mis koosnevad kahest kontrasteeritud osast – metafoorset ja otsesest (*Hobu loodud ootama, naine vaene vaatama* jts). Erandjuhtudel võivad loomterminid denoteerida ka bukvaalselt loomi.

Klassis nähtub mitmeid selgemaid allklasse ja ainesarju.

Üks selliseid käsitleb julgust/argust suhtlemisel loomadega, loomade usaldamist jms: õpetatakse, millist külge ühe või teise looma juures tuleb karta; rõhutatakse, et surnud lõvi, joonistatud tiigrit vmt pole vaja peljata; räägitakse, et haukujad ei pure ja vastupidi; hoiatatakse äratamast magavat lõvi ning puutumast loomade pesi ja urge; üldse soovitatakse hoiduda kontaktidest loomadega, kuna sitikaga paaris olles satud sõnnikusse, koertelt saad kirpe, huntide seas õpid ulguma jne.

Teine selgem teemaring puudutab looma armastamist, abielu ja sugulust loomaga, loomade sünnitamist (nai siga, saad pörsad palgaks, ütlevad soomlased; abielu paha naise või maoga on sama, nenditakse Idas; kuid mõõndavasti abiellutakse loomadegagi, nt kui neil on varandust).

Loomi kujutatakse vanasõnades ka pahategijate, varaste, röövlitena, omaette allteema on koduloomade kaitse röövlomade eest. Eri vastuseid on saanud küsimus loomade tänulikkusest või tänamatuses: heateo palgaks väidetakse loomi tegevat nii head (viskad koerale kondi, siis ta ei haugu) kui paha (aitad koera veest välja, raputab sind märjaks). Mitmesuguseid jahi- ja kalastusskeeme

esindab rühm, kus loomi kujutatakse saagina (siia kuulub tinglikult loomade alistamine ja dresseerimine üldse, parasiitide hävitamine jmt). Loomi lülitatakse ka paljusid omandiskeeme esindavasse ütlustesse: juttu on nt looma ja ta peremehe suhetest, loomade ootust, müügist, vargusest, vahetusest, loomade hinnast ja väärtusest, sellest, et loomad kui omand on ühtlasi mure (kes hobuseta, see hooleta). On veel rida muid, vähemaid rühmi ja sarju.

C. LOOM / LOOM

Sesse klassi kuuluvad tekstid on põhimõtteliselt nn lausemetafoorid (*sentential metaphors*) ja nende mõistmiseks tuleb kõik toimuv "tõlkida" loomamaailmast inimmaailma.

Nimetagem allklasse ja teemaringe siitki klassist.

Väga produktiivne on sünonüümisari, kus väidetakse, et loomad (eriti röövlomad) ei kahjusta üksteist, mõistavad üksteist: hunt ei murra hunti, ronk ei noki rongas silma jne. Loomametafoorid on andnud nähtavalt häid võimalusi ka sugudevahelistest inimsuhetest kõnelemiseks: paarilise otsing, isas- ja emaslooma erinevad seksrollid ja käitumistüübid, eri liiki loomade kopuleerumiskatsed ja nende tavaline ebaõnnestumine jne. Loomkujundid on olnud viljakad samuti laste ja vanemate suhete metaforiseerimisel: iga loom hoiab ja kaitseb oma poegi; inetu või äbarikki poeg on emale armas; vagur vasikas imeb kaht lehma; mära saab palju varssu, kuid läheb päitsed peas hauda.

Leidub paar üliproduktiivset skeemi, mis lubavad suurepäraselt modelleerida ühiskondlikke vahekordi.

Üks neist on skeem 'üksik/kari': karja koosseis; üksiku staatus karjas, karja ja pealiku vahekorrad; võõras loom karjas, keda põlatakse, puretakse ja pusitakse; vastastikused mõjusuhted karja liikmete vahel (üks kärnane lammas ajab kogu karja kärna); karavani, rakendi ja lauda metafoorid.

Teine skeem kujutab tapja ja ohvri, sööja ja söödava vahekordi: stereotüüpseimad paarid on siin hunt/lammas ja kass/hiir.

Vanasõna ja valmi-loomajutu ühisosaks on muudki kavalat ja rumalat, tugevat ja nõrka looma vastandavad ja suhestavad motiivid: nõrk loom elab tugeva varal (säask härja sarvel); nõrgad söövad tugevate jäätmeid; tugevam võtab nõrgemalt, kavalam lollimalt toidu. Valmpärased on ka ütlused, kus loom kadestab teist ja tahab

saada teise sarnaseks (suuremaks, ilusamaks, üllamaks), nt konn härjaks.

“Pada sõimab katelt” -sarjal on samuti omad zoomodifikatsioonid: loom naerab ja kritiseerib teist, tegelikult targemat, kaunimat vms, peab ennast teisest ebaobjektiivselt paremaks.

Päris suur ja rahvusvaheline on ka usinat ja laiska ~ varast ja hilist looma vastandav sülem, eriti varase/hilise linnu sünonüümirühm (varane pühib nt nokka, hiline saputab tiibu).

On rida muidki, vähemproduktiivseid ainesülemeid: loom unistab saagist või toidust; väarikas loom ei küti tühist saaki; kus toitu saadaval, sinna koguneb pretendente (nt raibe juurde kaarnaid); liialt agressiivne loom kahjustab iseennast; haiget, vana, vangistatud vm võimetusseisundis olevat looma ei karda ~ ründavad nõrgadki jne.

D. LOOM ÜKSI; LOOM JA MITTEZOOLOOGILINE LOODUS, MÕÖTMED

Selles klassis on tihti ebaselge, kas juttu on metafoorsetest või bukvaalseist loomadest: kas nt vene *Волка ноги кормят* ei tohi mingil juhul käia otse hundi kohta? Paljudel puhkudel on kujutletav, et võimalikud on mõlemad, st loom toimiks nagu üldreegli näitena.

Üks peasarju D-klassis on see, kus looma esitatakse füüsilise, bioloogilise, somaatilise agregaadina: räägitakse loomade kehaosadest, nende funktsioonidest ja tähtsusest, loomade muudest füüsilis-bioloogilistest omadustest ja parameetritest (häälightsused, liikumisviis, suurus ja kaal, toit, ekskrementid), samuti välimusest, ilust, tundeseisunditest jms: vinguja siga; kass kukub käppadele; kala haiseb peast; särjelgi on süda jpt. Sarja piires eristub veel selgemaid allsarju: ‘väike, kuid kaval ~ ilus ~ tõhus’ -sari (väike hiir, terav hammas; väike uss närib läbi suuredki asjad); omad kehaosad pole loomale rasked ega tülikad (suled linnule, sarved härjale, võhad elevandile); loomale meeldib ta saba, hääл vm; kui loomal on kõht täis, ei maitse toit (nt hiirele tundub jahu mõru).

Teine suurem allklass seondab looma aasta- ja päevaegadega ning ilmastikuga: räägitakse loomade toiduoludest eri aastaegadel (talvel on nt raske), päeva- ja ööloomadest, loomade suhetest sademete, tuule, temperatuuri, valguse ja pimedusega (seni kurg kooleb, kuni soo sulab; söö, lehmake, õlgi ja mäleta suve; üks pääsuke ei tee suve; hunt ei pelga vihma ega udu).

Kolmanda allklassi moodustavad ütlused looma suhetest ruumi, koha kui eluasemega: ei ole kohta loomadeta (kalatut järve, linnutat metsa); igas paigas omad loomad; loom või lind armastab oma pesa, ei reosta seda; igal loomal hea seal, kus ta on harjunud elama (kala ei ela kuival; hülgel pole vees häda midagi).

Nüüd ühendame seni seosetuna tundunud jutud tüübipadrikutest ja loomavanasõnadest väitega: sellist tüpoloogilist rägastikku, nagu kujutab endast loomavanasõnade ja -kõnekäändude “identiteediklass” (A-klass), pole ma kohanud mitte kuskil mujal. Ma ei püüa seda padrikut mingil viisil analüüsida (nt varieerumise mõõtmeid eritleda, leksikaalsete, süntaktiliste, loogiliste jm tunnuste kombinatsioone jälgida vms). Loodan, et lugeja suudab alljärgnevas fragmendis tajuda looduse ilu selletagi.

3. Ütlused loomade identiteedist

Kuusi-Lauhakanga rahvusvahelises vanasõnaregistris (KL) paikneb valdav osa loomade (jm olendite ja asjade) identiteeti puudutavast ainest rühmades

C1a. X's basic nature, character will be unchanged; characteristics won't be changed;

C1b. X is always X, although...;

C1c. No need to teach X belonging to its character; hopeless to teach things not belonging to X's character;

C1d. X will save X's habits and customs.

Tehniline märkus: Järgnevas referaadis on originaalis ilma tõlketa antud eesti-, soome-, karjala-, vene-, saksa- ja ingliskeelsed tekstid, muud eestikeelsete tõlgetena (või tõlgete tõlgetena). Originaalkeeles tsiteeritavad tekstid on toodud kursiivis, tõlked ja lödvemad referaadid tavalises püstkirjas.

1. allklass: Loom säilitab oma liigilise identiteedi ~ temast ei saa ~ ei saa teha teist looma

Nimetan vähemaid rühmi ja ainesarju selle allklassi piirest.

Kvaasitautoloogiad: ‘Loom X on X ~ püsib X-ina’

Koer jääb ikka koeraks (eesti: EV 4050); *Hund bleibt Hund* (saksa: W II 846 (672)); samuti ungari: Nagy e95.

Siga jääb ikka seaks (eesti, Häädemeeste: EV Ø); analoogilisi ka läti (FS 840, 100), armeenia (Karap. [2] 26; Karap. [3] 103; Šag. 424); krio (Djatsk. 278)

Kass jääb kassiks (ahv ahviks) (vietnami: Br. 167; IGV 67)

Vieh bleibt Vieh (saksa: B 637)

Hirv jääb hirveks (osseedi: Ab. 92)

Jänöi on ainos jänöi (karjala: KSp 119)

X-liigi kõik esindajad on samasugused, sarnased, neil pole vahet

Elajas sarnaneb elajaga, inimene inimesega (karakalpaki: Br. 257)

Koer on koera sarnane (läti: FS 1478, 998)

Ei kahdella konnalla ole väliä (soome: SI 100)

Kyllä monta vuolta yhdennäköistä on (VKS 242)

Kõik ahvid on ühtmoodi lõustaga (tamil: VA 47)

Loom X käitub loomana X ~ ei jäta oma kombeid ~ ta loomulaad ~ omadused ei muutu

Koiralla on koiran kujeet (SI 140); *Koeral koera tembud* (eesti: EV 4069), analoogilisi ka Karjalast (KSp 179), Lätist (FS 828, 8050); *Kus koer kombe jätt või halb peni ameti* (eesti: EV 4136); Koer ei jäta oma koeratempet (turkmeeni: Karr. 146); Koer käitub koerana (kirgiisi: Br. 275); KL C1a 34

Hundil on hundi loomus ~ amet (läti: FS 1225, 1585; FS 527, 32002); *Suvella on suven luonto: lihan syö, nahan repii* (soome: SI 425); *У волка и повадка на волчью стать* (vene: Rõbn. 158);

Hunt oma tempe ei jäta (osseedi: Ab. 17)

Orikal orika teod (läti: FS 1252, 69); Siga ei jäta oma sigatsemist (armeenia: Karap. [1] 21)

Kassil kassi vigurid (läti: FS 1444, 1545)

Säilivaid liigiomadusi võidakse edasi täpsustada (somaatiliste tunnuste, karaktersete häälitsuste, liikumisviisi vm plaanis).

Loom säilitab oma liigi somaatilised tunnused (sh karvkatte, värvi) ~ neid ei saa likvideerida ~ muuta

On näiteks üliproduktiivne rahvusvaheline ütlustesülem leopardist ~ pantrist ~ sebrast, kes ei kaota oma tähne ~ triipe (Piiblis Jer. 13,23; minu ainestikus inglise (T L206), assüüria (Br. 102), kurdi (Br. 335), jaapani (Fount. 360) tekste; KL C1a 32, sh rohkesti Aafrika materjali)

Harakas on alati ~ igalpool kirju ~ seda ei saa muuta (udmurdi: Kral. 133 ja 134; Per. 76)

Varõs õks üt'svalgõ, kaarna ütekarvaline (eesti, Setu: EV Ø)

Koera saba on ikka kõver (udmurdi: Kral. 189; Per. 61 ja 66);

Koera saba oma kuju ei muuda (türgi: Br. 544); Koera saba ei saa sirgeks (ka kui seda (seitse aastat) pakkude vahel ~ torus ~ ...) koolutada (väga lai levik Kaukaasias ja Idas – nt gruusia: Br. 203; armeenia: Kar. [1] 21; Kar. [2] 26; Kar. [3] 159; osseedi: Ab. 112; kurdi: Cel. 112; puštu: LJ 35; araabia: Br. 69; Šarb. 47; tamili: VA 46; bengali: Br. 140; malai, indoneesia: Br. 364; Kol. 12; KL C1a 19)

Jänesel on lühike saba (udmurdi: Kral. 188)

Lind ei heida oma sulge kunagi ära (eesti: EV 5917)

Loom X säilitab talle omase liikumisviisi, motoorsed instinktid vms

Harakas ~ Vares ei jäta hüplemist ~ Varblane kargleb ka 100-aastaselt (saksa: B 129, 281, 345; jaapani: Petr. 67, Br. 619, Fount. 640)

Die Sau läßt das Wühlen nicht (saksa: B 345, 487, 686); vrd ka: Ta on nagu siga, ei saa tuhnimata elada (mordva: Sam. 257)

Loom X säilitab talle liigiomase häälitsusviisi ~ ei suuda olla häälitsemata ~ ...

Kuer on loodud haukuma (eesti: EV 4123); *Sehän koiran virka on että haukkuu* (Sl 143; vrd ka ungari: Nagy k2210); Koeral on komme haukuda (läti: FS 231, 10151); Koer ei saa haukumata elada (udmurdi: Kral. 189, Per. 161; vrd ka komi: Ples. 194); *Der Hund läßt das Bellen nicht* (saksa: B 71, 278, 345; sama ka ungarlastel: Nagy k2252); Koer haugub sündimisest peale (korea: TKKČ 48); Kuni suu on elus, ta räägib; kuni koer on elus, ta haugub (somaali: Kap. 76)

Eesleid, kes ei röögiks, pole olemas (araabia: Šarb. 55; aseri: Gus. 113; turkmeeni: Karr. 145)

Kõigil X-liigi esindajail on samasugune hääl ~ X-loom häälitseb kõikjal ühtmoodi

Kõigil koertel on ühesugune haukumine (turkmeeni: Br. 568, Karr. 147)

Kukk laulab kõikjal ühtviisi (tadžiki, usbeki: Br. 457 ja 582, Kal. [2] 333, Abdur. 168)

Kägu kukub kõikjal ühtmoodi (malagassi: Korn. 86)

Kõik šaakalid uluvad ühtmoodi (bengali: Br. 120)

X-termini kõik sünonüümid tähendavad üht ja sama ~ X-liigi alaliigid on üks ja sama

Kass koska, koer sabak (eesti, Karuse: EV Ø)

Koer ja peni – mõlemad ühed tatarlased (ungari: Nagy e27)

Hund ist Hund, Pudel oder Spitz (saksa: W II 847 (691))

Apina da oblesjan on yhtenjtys (karjala: KSp 17)

Bär und Petz ist eine Hetz (saksa: B 61 ja 441)

Goose and gander and gosling are three sounds but one thing (inglise: T G351)

God-madu pole parem kui abeso-madu (somaali: Kap. 38)

Edasi võidakse loetleda samasse klassi kuuluvate indiviidide eritunnuseid, mis ometi ei muuda nende liigilist üldloomust.

X on X, olgu suur või väike indiviid

Ka väike mürkmadu on madu, ka nõrk vaenlane on vaenlane ~

Mürkmadu jääb mürkmaoks, ükskõik kui suur ta on, vaenlane

jääb vaenlaseks, ükskõik kui kaugel ta on jts (mongoli: Br. 398,

DR 84; hiina: Tišk. [1] 11, Tišk. [2] 7)

Mistahes suurusega vasikas jääb vasikaks (korea: TKKČ 57)

Palju eesel ka ei rasvuks – ikka on ta eesel (osseedi: Ab. 89)

X on X, olgu mis värvi tahes

Must koer või valge koer – koer on koer jms (väga laia levikuga,

eriti Idas – nt saksa: W I 847 (691); vene: D 854, Rõbn. 147;

osseedi: Ab. 48; dargiini: Br. 207; türgi: Br. 521; tadžiki, usbeki:

Kal. [2] 294, Br. 571, Abdur. 133; turkmeeni: Karr. 114; kirgiisi:

Šamb. 27; uiguuri: SK 600); Must koer, kirju peni – mõlemad

kuradid (ungari: Nagy k2037); vrd ka KL C1b 13

Olgu põrsas valge või kirju, põrsaks jääb ta ikki (eesti, Häade-

meeste: EV Ø); Täpiline siga või pruun siga, ikkagi siga (kumõki:

Naz. 105); Kas pole ükskõik, on siga must või valge (turkmeeni:

Br. 561, Karr. 111)

Must madu või valge madu, ikkagi madu (udmurdi: Kral. 175;

tatari: Br. 481); Neetud olgu nii must kui ka valge madu (armee-

nia: Karap. [2] 36, Karap. [3] 215; aseri: Gus. 54)

Нет, не гнед мерин, а саврас мерин, а всё тот же мерин (vene:

D 854, vrd ka 209, 241, 265)

Сера овца, бела овца – всё один овечий дух (vene: D 853)

X on X, olgu noor või vana indiviid

Yksi on vanhu, toinen sälgy, mielly yhtenverdu (karjala: KSp 600)

Бык да теля – одна родня (vene: D 853)

Noor kukk või vana, ükskõik (aseri: Gus. 78)

Hundipoeg on ka hunt (uiguuri: SK 970)

X on X, olgu isane või emane indiviid

Siin rühmas näib domineerivat Ida aines ja loomad on valdavalt positiivsed, “õilsad”.

(Metsas) lõvi on lõvi, olgu isane või emane (kurdi: Br. 334, Cel. 261 ja 365; pärsia: Krgl. 239; aseri: Br. 38, Gus. 12; Ära kurvasta, et tütar sündis – emalõvi on sama, mis isalõvi vms (usbeki: Abdur. 166; turkmeeni: Karr. 70)

Ema- või isakotkas, kotkas on kotkas (armeenia: Karap. [1] 37, Karap. [2] 40, Karap. [3] 40)

Vrd ka vene: *Нет, не собака, а сука* (D 265), *Нет не кобель, а кобелиха* (D 265)

‘X on X’-struktuurid võivad edasi vahelduda ‘X ei ole Y’-struktuuridega.

X ei ole Y ~ X-ist ei saa Y-d (või X-i ühest alaliigist ei saa teist)

Loomad on paariti vastandatud suuruse, ohtlikkuse, “ülluse” vm alusel.

Hunt ei ole lammas (läti: FS 1552, 1956); *Aus einem Wolf wird kein Lamm* (saksa: B 340, 681)

Aus einem Tiger wird nie ein Lamm (saksa: B 427)

Hunt ei ole karjakoer (liivi: LV 878); *Eihän metsäkoirasta ole kartanokoiraks* (soome: Sl 234); Karjakoerast ei saa linnukoera (läti: FS 609, 5253); *Aus einem Mops wird kein Jagdhund* (saksa: B 402)

Kui see on kass, siis ei muutu see koeraks (hiina: Br. 306); Kuri koer ei muutu heaks kassiks (indoneesia: Kol. 11)

A kindly aver will never make a good horse (inglise: T A403); *A good horse becomes never a jade* (inglise: T H645)

Eeslist ei saa hobust (türgi: Ivan. 26; tatari: Br. 499); Hobusest ei või kunagi saada eeslit (hindi: Br. 599)

Мапожаст ei saa kanapoega (armeenia: Karap. [2] 26, Karap. [3] 214)

Üsna sageli on paaris kaks lindu – röövlind ja ohutu, laululind ja laulmatu, üllas ja labane:

Varesest ~ Varblasest ~ Öökullist ~ Hanest ~ Tuvist ei saa kotkast ~ kulli (läti: FS 1263, 577; saksa: B 144, 188, 241, 328; vene: D 724, Ruk. 84; kirgiisi: Br. 270; Šag. 346)

Varesest ~ Varblasest ei saa ööbikut (eesti: EV 5957; saksa: B 328 ja 413; türgi: Ivan. 6)

Juhuslikumaid linnupaare:

Ei tule variksesta vesilintua (soome: Sl 523); *Tyhjäs tottu ei rodie, metšoi tetrez menöy* (karjala: KSp 533); Varblane lookeseks ei muutu, part tiibu ei märga (usbeki: Br. 572)

Muid juhuslikumaid paare:

Varss ei ole tibu (läti: FS 997, 2816); *Was ein Schwein ist, wird sein Leben kein Ochse* (saksa: B 528); Kassist ei saa kunagi lehma (korea: TKKČ 67); Kass pole jänes (läti: FS 529, 1717); *Камень – не угодье, нес – не баран* (vene: D 470); Kits pole koer, oma laps pole ori (ovambo: Kuusi 1424); Kilpkonnast ei saa kotkast (usbeki: Abdur. 156)

Ja edasi võidakse teemat hakata varieerima aja- vm telge pidi.

X püsib X-ina ~ tast ei saa Y-d ajast või east sõltumata: noorena kui ka vanana, sündides ja surres, hommikul ja öhtul jne

Kes koer elades, see koer surres (eesti: EV 4050); *Mis koer öhtul, see koer hommikul* (eesti: EV 4165); Kes on lõunani koer, on seda ka pärast lõunat (ungari: Nagy d61)

Kes eesel on olnud, see eesliks jääb (läti: FS 796, 4296); Eesliks sündis, eeslina elas, eeslina ka suri (pärsia: Krgl. 193); Sündis hobuseks – on hobune, sündis eesliks – on eesel (malai, indoneesia: Br. 371); vrd ka: Eesel läheb halliks, kuid ei saa targaks (KL C1a 41)

Слон родился – слон и есть (vene: D 572)

Vares elab kaua, kuid jääb vareseks (osseedi: Br. 407, Ab. 30)

Кто волком родился, тому лисой не бывать (vene: D 724, vrd ka D 723, Ruk. 125); *Волком родился, овцой не бывать* (vene: D 723)

Või linnupaare Mordvast:

Öökulliks sündisid – ei kõlba ööbikuks (Sam. 315); Kanaks sündisid – pardiks ei saa (Sam. 210); Sündisid kanana – kotkana lennata ei saa (Sam. 209)

Edasi võidakse lisada mitmesuguseid *kuigi*-tingimusi.

X on X ~ tast ei saa Y-d, kuigi ta välimuselt või värvilt meenutabki Y-d

Koer pole jänes, kui ta ka on punakat värvi (ungari: Nagy ny268)

Kirjust kitsest ei tule tiigrit (tadžiki: Kal. [2] 136)

Tõhk on küll kirju, kuid lõviks ei saa (usbeki: Kal. [2] 136, vrd ka Abdur. 122)

Kärbsel on küll sarved, kuid pühvliks teda ei kutsu (hiina: Tišk. [1] 52)

Mesilasel on triibuline selg, kuid tiigriks teda ei nimeta (hiina: Tišk. [1] 52, Tišk. [2] 42)

X-ist ei saa Y-d, kui suur ta ka poleks (eelduseks on, et Y on suur loom)

Из большого осла все не выйдет слона (vene: D 548)

Siga on suur, kuid pole elevant (bengali: Br. 118)

Kuigi loom ajab karva ~ vahetab kesta, säilitab ta oma liigiloomuse

Erakordselt produktiivne laia levikualaga sülem.

Hunt heidab karva, kuid mitte kombeid ~ südant ~ hambaid (eesti: EV 1618; liivi: LV 862; läti: FS 1652, 2352; saksa: B 40 ja 681; inglise: T W616, W613; vene: D 723; mari: Ib. 109; mordva: Sam. 241; komi: Ples. 192; armeenia: Br. 72, Karap. [1] 21, Karap. [2] 24, Karap. [3] 48; türgi: Leb. 40; aseri: Gus. 104)

Der Fuchs ändert's Haar und bleibt, was er war (saksa: B 87, 181); *A fox may change his heyre but not his minde* (inglise: T W616)

Koer ajab karva, kuid kombeid ei muuda jms (eesti: EV 1618; liivi: LV 621; läti: FS 1341, 6845; türgi: Ivan. 36)

Madu vahetab nahka, aga mitte loomust ~ kombeid (armeenia: Karap. [3] 216, Šag. 347; pärsia: Br. 421, Krgl. 273; aseri: Br. 37; tadžiki: Kal. [1] 239; turkmeeni: Karr. 119); Madu heidab naha, kuid süda jääb endiseks (vene: Rõbn. 107; gruusia: Br. 192); *Die Schlange wechselt wohl die Haut, aber nicht die Giftzähne* (saksa: B 219, 503; vrd ka läti: FS 1600, 5608); *Скинула кожу змея, а яд при ней остался* (vene: Rõbn. 76)

Vrd ka PS 618; EP 32; KL C1a 33

X-ist ei saa teha ~ kasvatada Y-d

Karu hundiks ei tee (udmurdi: Per. 65); Hunti karuks ei tee (udmurdi: Kral. 190)

Lammast hundiks ei muuda (udmurdi: Per. 68); Hunti lambaks ei muuda (udmurdi: Kral. 125); Hundist talle ei kasvata (komi: Ples. 36)

Hundist ei saa karjakoera (eesti: EV 1611; vrd ka läti: FS 1393, 2661)

Lambast tiigrit ei tee (indoneesia: Kol. 31)

Kitsest lammast ei tee (udmurdi: Kral. 190); Lammast kitseks ei muuda (udmurdi: Per. 68)

Varesest ei tee ööbikut (läti: FS 1940, 2563)

X-ist ei saa Y-d (või X_m -ist X_n -i), kuidas ta ka ei pingutaks ~ püüaks

Kõik näited juhtumisi Venest:

He дуйся, коровка, не быть бычком (D 548)

Как ни бодрись ворона, а до сокола далеко (D 724)

Синица хоть тресни – журавлем не быть (Ruk. 110, vrd ka Ruk. 62, D 847)

Сколько утка ни бодрись, а лебедем ~ гусем не быть (D 830, Röbn. 67)

X-ist ei saa Y-d, kui kiiresti ta ka ei jookseks ~ kui kõrgele lendaks ~ kui osav oleks vms

Kui kiiresti õuekoer ka ei jookseks, hagijat tast ei saa (usbeki: Abdur. 122)

Ka väledaim eesel pole hobune (uiguuri: SK 1110); Kuidas vares ka ei püüaks, kotkaks ta ei saa; kuidas eesel ka ei jookseks, traavliks ta ei saa (kirgiisi: Šamb. 175)

Kui kõrgele ronk ~ varblane ~ öökull ka ei lendaks, kotkaks ~ kulliks ta ei saa (vene: D 830; mordva: Sam. 210; tamili: VA 48)

Kui haardlik ronk ka poleks, haukaks ta ei saa (uiguuri: SK 1111); Tõhk on triibuline, kuid tiigriks ei saa; vares on osav, kuid haukaks ei saa (usbeki: Abdur. 122)

X jääb X-iks ~ tast ei saa Y-d, mingu ~ viidagu ta kuhu tahes ~ Kes X ühes kohas, see X teises

Kes koer siin, see koer seal (eesti: EV 4104); *Kes koir kotun, see koir vällän* (eesti: EV 4054); Kui koer läheb võõrsile, jääb ta ikkagi koeraks (malai: Br. 379); Koer on ikka ainult koer, kui ta ka üle Doonau ujub (ungari: Nagy d416)

Wo ein Esel eingeht, kommt auch ein Esel aus (saksa: B 140, 261, vrd ka 139, 172)

Madu on maa allgi madu (indoneesia: Kol. 13)

Kuhu vares ka ei lendaks, kuskil ei saa ~ kuskil ei peeta kotkaks (udmurdi: Per. 76; Kral. 132)

Milline vares tiigis, selline tiigi ääres (läti: FS 1594, 2998)

Noore X-looma saadad, vanana tuleb tagasi

Wenn man ein Kalb fortschickt, kommt ein Ochse wieder (saksa: B 166, 299, 673); *Поехал теленок, а повернулся быком* (vene: Ruk. 60, vrd ka Ruk. 106, D 440)

Vie porsas Saksaan, tuo sikana takaisin (soome: VKS 411); *Vie porsaana kylään, sikana takasi tuloo* (karjala: KSp 398)

X jääb X-iks ~ ei saa paremaks ~ X-ist ei saa Y-d, kui ta ka viibib pühades ~ õilistavais ~ kaugetes paikades ~ kuulsates koolides ~ tähtsates keskustes

Seda sülemit on Matti Kuusi käsitlenud artiklis “Research problems in loan-proverbs” (1994/1998).

Kui ka (Kristuse) eesel viibib Mekas (ja Medinas), naaseb ta sealt ikka eeslina jmt (lai Ida traditsioon, nt: pärsia: Br. 420; puštu: Br. 439; tadžiki: Br. 457, Kal. [1] 308, Kal. [2] 322; uiguuri: SK 751); Eesel käib Mekas ära, kuid puhtaks ei saa (usbeki: Kal. [2] 322, Abdur. 179); Eesel käis 40 korda Jeruusalemmas ja jäi ikka samaks eesliks (armeenia: Br. 88, Karap. [1] 21, Karap. [2] 26, Karap. [3] 77, Šag. 232); *Осел и в Киеве ~ Цареграде конем не будет* (vene: Ruk. 59 ja 104); Sisenes apteeki eesel ja väljus sealt eesel (araabia: Br. 54); Saatsin oma eesli reisima, aga ta naasis sama eeslina (kurdi: Br. 336)

Vie sika Saksaan, tuo sika Saksasta – sika sika kumminkin on (soome: VKS 410, vrd ka Sl 404, Spk 21); *Saada siga Saksa-maale, pese siga seebiga, siga tuleb koju, siga jääb seaks* (eesti: EV 10363); vrd PS 758; KL C1c 19

Vii koer kiriku ehk too tagasi, ühesugu karvane ikka (eesti: EV 4184); *Wie der Hund in die Kirche kommt, so geht er wieder hinaus* (saksa: W II 875 (1299), vrd ka W II 835 (391)); Kas võib must koer muutuda pühaks lehmaks pärast palverännakut Benaresesse (telugu: Br. 509)

The wolf goes to Rome and there leaves his hairs and not his manners (inglise: T W613)

Who goes a beast to Rome a beast returns (inglise: T B156)

Bär bleibt Bär, fährt man ihn auch übers Meer (saksa: B 61)
Eine Gans übers Meer, eine Gans wieder her (saksa: B 188, 392);
Полетели за море гуси, прилетели тож не лебеди (vene: D 327);
Ворона за море летала, да вороной и вернулась (vene: D 440);
Ворона за море летала, да лучше не стала (vene: Rõbn. 66)

Loom ei mineta oma liigitunnuseid (nt talle omast häälitsemisviisi), kuigi on viibinud kaugel ~ pühades paikades vms

Saada vasikas Pariisi – tuleb koju tagasi ja ütleb ammuu! (friisi: W II 1103 (86))

Kass käib Mekas ära, näugumisest ei võõrdu (indoneesia: Kol. 9)
Журавли за море летают, а всё одно курлы (vene: D 440)

Loom jääb iseendaks ~ ei mineta oma tavu või püüdlusi, kuigi on hakanud mungaks

Постригся кот, посихмился кот, а всё тот же кот (vene: D 658);
Кот Евтрафий постригся, посихмился, а всё мышей во сне видит (vene: Rõbn. 153)

Vrd ka gruusia: Rebane pügas end mungaks (Br. 196)

Loomast ei saa palverändajat või munka, kuigi on olnud 40 korda Mekas

Palverännaku sooritanud eesel palveränduriks ei saa (kurdi: Cel. 336)

Kaamel käib (40 korda) Mekas, aga hadžiks ei saa (türgi: Leb. 43; aseri: Gus. 97; turkmeeni: Karr. 59)

Hiir võttis vastu islami, kuid moslemeid ei lisandunud (ja kristlasi ei jäänud vähemaks) (araabia: Br. 62, Šarb. 53)

X-loom jääb X-iks ~ tast ei saa Y-d, ka kui ta on elanud Y-de hulgas

Kui ka lasta lehm hobusekarja, ei saa tast hobust (udmurdi: Per. 67)

Peni jääb peniks, ka kui ta on üles kasvanud lõvide keskel (araabia: Šarb. 58); Lõvi jääb lõviks, ka kui ta küüned on nõrgaks jäänud, koer jääb koeraks, ka kui ta on kasvanud lõvide seas (araabia: Br. 61)

Erandvorm: Hundipoeg jääb hundiks, ka kui ta on üles kasvanud inimeste seas (assüüria: Br. 94; pärsia: Br. 418, Krgl. 525)

X ei õpi häälitsema Y-de moodi, kuigi on viibinud Y-de hulgas

Ööbik võib üles kasvada varesepesas, kuid kraaksuma ei õpi (bengali: Br. 140)

X-loom püsib X-ina ~ tast ei saa Y-d, kui ta välimust ka muudetakse (lõigatakse ära saba või kõrvad, kinnitatakse külge saba vmt)

Koer jääb koeraks, kui tal ka saba maha raiuda (eesti, Rakvere: EV Ø; läti: FS 542, 897; saksa: W II 826 (168); inglise: T D520); Kui palju koera saba ka ei kärbi, hagiaks ta ei muutu (kurdi: Cel. 276); Raiu koeral saba maha – lambaks ~ talleks ta ei muutu (vene: D 722; mari: Ib. 45; udmurdi: Kral. 75, Per. 67; armeenia: Br. 75, Šag. 361); vrd ka KL C1a 30

Kärbi eeslil kõrvu – (araabia) traavlit ei saa tast ikka (türgi: Br. 539, Leb. 42); Kärbid eeslil kõrvu – ikkagi ei saa tast gaselli (türgi: Ivan. 28)

Lõika seal kasvõi saba ja kõrvad maha, ta jääb ikka seaks (türgi: Leb. 20); Lõika seal kärss ja kõrvad maha, ikka kutsutakse teda seaks (aseri: Gus. 65)

Kui ka paned kitsele koera saba – koeraks ta ei muutu (udmurdi: Per. 65)

X-ist ei saa Y-d, kuidas ta ka ei häälitseks ~ kui ta ka häälitseb Y-looma moodi

Kuidas kits ka ei karjuks, aga lehmaks ta ei saa (mordva: Sam. 209)

Palju vares ka ei kraaksuks – ööbikuks ei saa (kalmõki: Br. 241)

Vares lennates ja kaagutades haneks ei saa (kirgiisi: Šamb. 175)

Vrd ka KL C1a 31

Loom X jääb X-iks ~ häälitseb endist viisi ~ tast ei saa Y-d, kui teda ka silitatakse ~ põetakse ~ kammitakse / või teisalt: palju teda ka ei pekstaks (tihti alternatiividena ja kontaminatsioonides järgmise rühma tekstidega)

Milline siga pekstult, selline peksmatult (läti: FS 1151, 330); *Sui sika, pese sika, sika sika sentään on* (soome: VKS 411, vrd ka Sl 403); *Silitä taikka pese sikaa, yhdellä tavalla se vinkuu* (soome: VKS 411); *Lyö sikaa, pese porsasta, yhdellä lailla ne vinkuvat* (soome: VKS 411); *Siguja syötä libo lyö, yhtä hyvin rögäjäh* (karjala: KSp 459, vrd ka 458); *Pottšii sivo libo keritä, yksikai vinguu* (karjala: KSp 400, vrd ka 457)

Milline koer viheldult, selline vihtlemata (läti: FS 1551, 2870) Võta hundilt kasvõi seitse nahka, ikka jääb hundiks (gruusia: Br. 205)

Süga eeslit palju tahad – hobust ~ traavlit tast ei tule (armeenia: Karap. [2] 33, Karap. [3] 75); Kuidas eeslit ka ei peksaks –

hobuseks ~ traavliks ta ei muutu (armeenia: Šag. 350; pärsia: Br. 430; puštu: LJ 28, Br. 439); vrd ka bengali: Püüab peksuga eelist hobust teha (Br. 136); Peksa eelist palju tahes – muula tast ei saa (armeenia: Karap. [1] 21, Karap. [2] 26, Karap. [3] 75, Šag. 415)

Loom ei muutu teiseks, pesku või kümmelgu ta (pühas vees) palju tahes

Palju vares ka ei supleks, haneks ta ei saa (armeenia: Karap. [1] 22, Karap. [2] 26, Karap. [3] 12, Šag. 360); Vares ei saa luitseks, kui ta ka peseb end Gangeses (telugu: Br. 512; tamili: Br. 496, VA 48)

Kui eesel supleb, kas ta saab hobuseks (malai: Br. 378); Palju eelist ka ei peseks, lehmaks ta nangun ei muutu (nepali: Br. 404)

Loom ei muutu teiseks, kuidas teda ka ei toidetaks

Varest toida kuidas tahes, jahikulli tast ei saa (kirgiisi: Šamb. 174)

X jääb X-iks ~ ei muutu Y-ks isegi kaunilt valjastatuna ~ siidist sadulavööga ~ kuldse sadulaga ~ (Y-ks) saduldatuna

Ida stereotüüppaar on taas eesel ja hobune:

Pane eesel kenadesse rakmetesse – hobuseks ta ei muutu (bengali: Br. 132); Pane eeslile kuldseid päitsed – ikkagi jääb ta eesliks (türgi: Ivan. 21); Eesel on ka siidist sadulateki all ikka sama eesel (pärsia: Krgl. 518; vrd ka tadžiki: Kal. [1] 308, Kal. [2] 322); Eesel on ka kuldse sadulaga ikka eesel (türgi: Leb. 42; vrd ka osseedi: Ab. 35); Pane eesli selga (hobuse sadul) – ikkagi jääb ta eesliks ~ ei saa hobuseks vms (tati: Br. 500; lesgiini: Br. 352; tamili: VA 45); Sadulda musta eelist nagu tahad – muulaks ei muutu ta ikkagi (aseri: Gus. 120)

Vrd ka: Sama eesel, ainult uus ~ teine sadul ~ sadulatekki vahetanud ~ ... (armeenia: Br. 82, Karap. [1] 21, Karap. [2] 24, Karap. [3] 77; kurdi: Cel. 337; pärsia: Br. 427, Krgl. 192; assüüria: Br. 99; araabia: Šarb. 19; aseri: Gus. 96; puštu: LJ 57 ja 62; tadžiki: Kal. [1] 188, Kal. [2] 321; KL C1b 24)

Pane hobusele kuldne sadul – hobune jääb hobuseks (aseri: Gus. 65)

Pane sea selga kuldсадul, siiski jääb ta seaks (eesti: EV 10361); *Wenn man die Sau sattelt, wird noch lange kein Reitpferd draus* (saksa: B 486)

Der Ochs wird kein Reitpferd, wenn er auch einen Sattel bekommt
(saksa: W III 1096 (77))

X jääb X-iks ka kuninglikes rõivais ~ ehituna ~ kuldrõngas ninas ~ kroon peas vms

Hund bleibt Hund, wenn er auch ein roth Halsband trägt (saksa: W II 846 (674)); Koer jääb koeraks, kulda ta või üle (araabia: Šarb. 15)

Wenn man den Ochsen auch die Hörner vergoldet, sie bleiben doch Ochsen (saksa: W III 1105 (292))

Siga jääb seaks, kui tal oleks ka kuldsõrmus kärsas (liivi: LV 807); *Свинья в золотом ошейнике всё свинья* (vene: D 587, vrd ka Ruk 177); Siga on siidiski siga (mordva: Sam. 248)

Ehi eeslit kuidas tahad – ikka jääb ta eesliks (assüüria: Br. 99) *Ahv jääb ikka ahviks, pane või krimpleen selga* (eesti, Urvaste: EV Ø); *An ape is an ape, though clad in scarlet ~ gold* (inglise: T A263, vrd ka A262); Ahv on ahv, olgu või kroon peas (jaapani: Petr. 84)

Kiitmine või ülistamine ei muuda looma teiseks

Kiitmisest eesel hobuseks ei muutu (turkmeeni: Br. 563, Karr. 104)

Õpetus või treenimine ei muuda looma teiseks

Treeni kuidas tahad, öökull ööbikuks ei muutu (pärsia: Krgl. 140)

2. allklass: Vanema ja poja suhted, liigiomaduste paranemine vanemait poegadele

X-i poeg on samuti X ~ X-loom sünnitab omataolisi ~ X-i munast ei tule Y-d jne

Was von der Kuh geboren ist, bleibt ein Rindvieh (saksa: B 335, 473)

Hobune sünnib märast, vägilane emast (karakalpaki: Br. 250; kasahhi: Br. 223); Argamakist sünnib hobune, pahast sünnib paha (tatari: Br. 488); Mära sünnitab hobuse, emaeesel eesli-varsa (aseri: Gus. 42); Inimesest sünnib inimene, eeslist eesel (kurdi: Br. 336)

Koera poeg on ka koer (ungari: Nagy k2304); Penist emal on tütar koer (Nagy e100); Koeralt oota kutsikaid, soobliit soobleid

(armeenia: Karap. [2] 26, Karap. [3] 166, Šag. 483); Seast pärineb põrsas, koerast kutsikas (udmurdi: Per. 108)

Põrsas sea laps (läti: FS 1225, 30919); *От бобра – бобренок, от свиньи – поросенок* (vene: D 721); *От лося – лосята, от свиньи – поросята* (vene: D 721); vrd ka eesti: *Emmisel on kümme poega, kõigest saavad sead, kubjal üksaenus, sellesti saa kubjast* (EV 660)

Kitsest sünnib kitsetall, lambast lambatall (osseedi: Br. 412, Ab. 91)

Karhull on karhun penikat 'külmale talvele järgneb külm suvi' (soome: Sl 109, vrd ka Sl 110)

Suvell on suve penikatki (soome: Sl 425); (Ema)hundist sünnib (ainult) hunt ~ hundipoeg (araabia: Br. 64, vrd ka Šarb. 39; puštu: Br. 439, LJ 14); Hundi poeg on ka hunt (aseri: Gus. 42) Lõvist sündinuist ~ Lõvi lastest saavad lõvid (türgi: Br. 543, Ivan. 30; usbeki: Br. 574, Abdur. 67); On isa lõvi, on ka poeg lõvipoeg (vietnami: Br. 153)

Kyl kärme kärmeen siittä (soome: Spk 172); Kas madu sünnitab kedagi peale mao (araabia: Br. 66, vrd ka Šarb. 39); Madu sünnitab mao, hundi sünnitab hunt (udmurdi: Per. 107); Skorpion sünnitab skorpioni, madu mao (tadžiki: Kal. [1] 50, Kal. [2] 67; usbeki: Br. 575, Kal. [2] 67, Abdur. 83)

Draakonid sünnitavad draakoneid (hiina: Tišk. [2] 66); Draakonist sünnib draakon, lobisejast lobiseja (vietnami: IGV 32, Br. 168)

Konnadest sünnivad konnad ~ Konna poeg on ka konn jms (eesti: EV 4305; jaapani: Petr. 59, Br. 632, Fount. 258)

Saivaren täi paskantaa (soome: VKS 339, vrd ka Sl 387 ja 496)

Lindreferendid on siingi tihti kontrasteeritud paaridesse: taas üllas labasega, röövlind mitteröövlinnuga, laululind laulmatuga jne:

Varesemunadest võivad kooruda ainult varesepojad (gruusia: Br. 193); Rongast sünnib ronk, varesest vares (jakuudi: Jem. 191), Kotka pojad on kotkad, rongaga pojad rongad ~ varese pojad varesed (jakuudi: Jem. 45); *Орел орла плодит, а сова сову родит* (vene: D 722); Kotka lapsed on kotkarojad (jaapani: Petr. 81); *Haukall on haukan pojat* (soome: Sl 35)

Ööbikust sünnib ööbik, kilgist kilk (tadžiki: Kal. [1] 50, Kal. [2] 67)

Дурка дурку и высиживает (vene: D 721)

Fööniksid hauvad välja föönikseid (hiina: Tišk. [1] 38)

X-loomast ei sünni Y-looma ~ Ühe linnu või mao munast ei tule teist

Siin on loomade vastandus obligatoorne, selle alused ikka endised: üllas/labane, kiskja/ohutu, ilus/inetu jne.

Кошке тигра не родить (vene: Rõbn. 96); Tiger kassi ei sünnita (tamili: VA 47)

Eesel ei too hobusevarssa (osseedi: Ab. 92); Kas sünnib eeslist hobune, kas jookseb eesel hobusest ette (uiguuri: SK 1427); Hobusest eeslit ei sünni (indoneesia: Kol. 10)

Ega härjast jänest sünni (eesti: EV 1823)

Koerast talle ei sünni (armeenia: Karap. [1] 22, Karap. [2] 26, Karap. [3]164, Šag. 417); Koeralt tallesid ära oota (gruusia: Br. 200)

Hundil tallesid ei sünni ~ Hundi poeg ei ole tall (türgi: Br. 545, Leb. 41)

Kitsel lambatalle ei sünni (adõgee: Br. 33)

Seast talle ei sünni (türgi: Ivan. 26); Harksabakull kotkast välja ei hau, siga lambatalle ei sünnita (uiguuri: SK 1424)

Kukelt piima ei lüpsa, sealt vasikat pole oodata (komi: Ples. 94)

He родит свинья бобра (vene: Ruk. 58); *От свиньи не родится бобренок, – только поросенок* (vene: Ruk. 36); rohkesti muidki vene variante – vt nt Ruk. 128 ja 185, D 722, Rõbn. 96)

Ei siga sobelii saa (karjala: KSp 458, vrd ka 400); *Ei koiru kunittšua sua eigo siga sobolii* (KSp 179, vrd ka 458)

Свинья не родит сокола (vene: D 722)

Konnast maod ei sünni (indoneesia: Kol. 31); *Ega konna pojast kala ei kasva* (eesti: EV 4302)

Kotkas ei hau välja öökulli (inglise: T E2; vene: D 722); Rongast kotkast ei sünni (araabia: Br. 64, Šarb. 40)

Adler brüten keine Tauben (saksa: B 27, 98, 579); *An eagle does not hatch a dove* (inglise: T E2)

Väga palju muidki juhuslikumaid linnupaare: varesest ööbikut (udmurdi: Kral. 146); varesest paabulindu (vene: Rõbn. 96; tadžiki: Kal. [1] 65); varesest kanapoegi (karjala: KSp 558); käomunadest kanapoegi (vene: D 456); kanast luike (uiguuri: SK 1425); kanast fööniksit (hiina: Tišk. [1] 39, Tišk. [2] 67); hanest ronka (karjala: KSp 189) jm.

X-lind, -madu vm ei mune ~ ta pesas ei leidu ~ ta ei hau välja Y-linnu, -mao vm muna

Varesepesast kanamuna ei võta (hiina: Br. 292)

Ei ole korpin pesäs hanhen munii eigä hanhen pesäs korpin poikii (karjala: KSp 189); *Varekse pesäst ei maksa hanemuna etsida* (eesti: EV 13818)

Harakan pesästä ei pie ehtii hanhen munii eikä sian päätä köyhän paasta (soome: Sl 32)

Kana hanemune ei mune (osseedi: Ab. 61)

Kana püümune välja ei hau (armeenia: Karap. [2] 26)

Thou shalt know An Eagles nest, disdaines to hatch a Crow (inglise: T E2)

Ei usu, et kiil kotkamune muneb (gruusia: Br. 198)

Ein Schlange legt keine Taubenei (saksa: B 353, 503)

Vrd ka erivorme, kus lindu sunnitakse munema või hauduma teise linnu mune vms:

Andis varesele kanamunad (vietnami: IGV 23, vrd ka Br. 168);

Hanhen pesäh ei pie tuuva harakan munua (karjala: KSp 49);

Metsparti sunniti hanemune munema (osseedi: Ab. 33); Ära sunni tihast kuremune munema (mari: Ib. 86); Tuvi alla maomune ära pane (armeenia: Šag. 508)

Noorest X-indiviidist ~ munast kasvab täiskasvanud X-loom ~ ta ei kasva ~ teda ei saa kasvatada Y-loomaks

Lapsesta mies tulee, penikasta koira kasvaa (soome: VKS 400, vrd ka Sl 324)

Varsast tuleb hobune (liivi: LV 1020); Hobuse pojastki saab vaid hobune (ungari: Nagy 1712); Hobune kasvab varsast, inimeseks saadakse lapsest peale (tuva: HS 37)

Eeslivarsast kasvab eesel (armeenia: Br. 79, Karap. [1] 21, Karap. [2] 26, Karap. [3] 90); Eeslike sai suureks – ikka sama eesel (kurdi: Cel. 75); Ridvast rattapöida ei kooluta, eeslipojast hobust ei kasvata (tšetšeeni, inguši: Br. 607); vrd ka armeenia ja türgi: Kui ka eesel suureks kasvab, tallipoissi temast ei saa (Br. 87, Karap. [1] 21, Karap. [2] 26; Leb. 62)

Früher ein Kalb, später ein Ochs (saksa: B 299, 434); Ka vasikas saab kunagi ~ ajapikku lehmaks (udmurdi: Kral. 160; pärsia: Br. 421); vrd ka eesti: *Kes lehm kasus, pidi jo väikult vasik olema* (EV 5634)

Igast põrsast kasvab siga (eesti, Tartu: EV Ø); *Aus einem Ferkel wird eine Sau* (saksa: B 154, 487, vrd ka 313); Palju põrsas ka ei kasvaks, elevantiks ta ikkagi ei saa (tamili: VA 46)

Aus Zicklein ~ Kitzlein werden Böcke (saksa: B 89, 311, 695)

Aus jungen Füchsen werden alte (saksa: B 181)

(Iga) hundipoeg kasvab hundiks (türgi: Ivan. 6; aseri: Gus. 43); Hundipojast koera ei tule (türgi: Ivan. 6; kirgiisi: Šamb. 100) Lõvipojast saab lõvi (turkmeeni: Karr. 96); Lõvipoeg ei kasva šaakaliks (bengali: Br. 129)

Ka kanapojast saab kunagi kana (udmurdi: Per. 51)

Kullesest saab konn (ovambo: Kuusi 63); Oli kullas, sai konnaks (jaapani: Petr. 63)

Nits will be lice (inglise: T N191)

Vrd ka: Munast, mis maa peal lamab, saab kord lind, kes taeva all lendab (dargiini: Naz. 64; aseri: Gus. 62; kirgiisi: Šamb. 146, 300, Br. 278; mongoli: DR 61)

Juba noorel indiviidil on oma liigi tunnused ja omadused

Kutsikas haugub, haugub ja kasvab koeraks (aseri: Gus. 49 ja 112; turkmeeni: Karr. 139)

Isä virka pojalle, sijankärsä porsahalle (soome: Sl 82, vrd ka Sl 80, Spk 173); *The young pig grunts like the old sow* (inglise: T P309); *У свиный и поросята рыласты* (vene: D 722, vrd ka D 722, Ruk. 77)

Ka hiirepojast saab närija (araabia: Šarb. 39)

Lõvi on juba noorenagi hirmuäratav (udmurdi: Per. 64; aseri: Gus. 13)

Leopardil on ka lapsed täpilised (somaali: Kap. 68)

Elevandil on poegki hiiglane (vietnami: IGV 59)

Was von Hühnern kommt, kratzt gern (saksa: B 277); *He that comes of a hen must scrape* (inglise: T H420)

4. Ja see jätkub, ja jätkub, ja jätkub...

Suutsin korrektselt refereerida vaid kaks allklassi loomade identiteeti käsitlevast ütlusteklassist, enamat mu ruumivaru ei võimalda. Tegelikult jätkub see identiteedi-kaleidoskoop veel pikalt.

Tuleb vastu nt järgmine allklass, kus **looma liigiline (või sooline) identiteet muutub või loom ei edasta seda oma poegadele**. Muutuse olemust aitavad siingi tõlgendada opositsioonid suur/väike, kiskja/ohutu, üllas/labane, ilus/inetu jms.

Nt udmurdi kõnekäänus muutub kana kukeks; ungarlastel võib kronust saada võluhobune; Jaapanis võib isegi hiirest saada tiiger; Hiinas võib ka varesepesas sündida foonikslinde; korea kõnekäänus nenditakse, et isa on lõvi, kuid poeg šaakal (või Vietnamis, et tiigril

on sündinud koerakutsikas, või et prillmadu on sünnitanud sisaliku, või et kanaemal selguvad olevat pardipojad); ovambod lasevad kärbsel sünnitada mesilase; jaapanlastel ja uiguuridel võib hark-sabakull välja haududa kotka jne jne.

Looma (metafoorne) liik võib muutuda ka **eritingimustel ja -situatsioonides** (nt vanana vm mõttes võimetuna, hädas, meeletehes, ebaõnnes, häbiga, võõrsil jne): nii muutub Vietnamis vana kass rebaseks, ingušidel vana lõvi koeraks, armeenlastel seevastu muutub kass hädaga lõviks, bengalitel muutub kass tapluse ajal tiigriks, mitmel Ida rahval võib halva õnne korral hobunegi tallis muutuda eesliks jne.

Omaette sarja moodustavad kogu maailmas tuntud **ütlused liialdamisest**, kus paaris on silmapaistvalt väike ja suur loom ning väikesest tehakse suur: Eestis tehakse tavaliselt kärbselt elevant, kuid kärbse asemel võib olla ka nt sääsk, kirp vm, ja elevanti asemel härg, kaamel, lõvi vm.

On suur rahvusvaheliselt tuntud ainesülem, kus **teatav alamklass lülitatakse ülemklassist välja**: mära ei ole hobune; kits pole kariloom; harakas pole lind; kiisk pole kala jpm. See sülem (nagu mitmed muudki) ei piirdu sugugi ainult loomkujunditega, vaid ulatub reipalt muudele semantilistele väljadele: "Zapakas" pole auto; lutikas pole liha; kopikas pole raha; põll pole rõivas; naine pole inimene; hiidlane pole mees jne jne. Ühtlasi kalduvad üksikväärted ahnelt liituma ja kontamineeruma. Paralleelselt kulgeb teine rida, mis põlatuile armu annab ja nad siiski oma liigi esindajaiks loeb: vareski on lind; öörgi on raha; kirpki on liha jne. (Lisanäiteid kujundileksikast ja liidetest vt nt Krikmann 1997, lk 162–164.)

Eristub välja ka rühm, kus kõneldakse loomade (nende ümber aga paljude muudegi objektide) **identifitseerimisraskustest**, mis võivad tuleneda nt pimedusest vm tajumüradest, tajuja meelenärvidest, kogenematuses, emotsionaalsest seisundist, kadedusest, ahnusest vm-st. Koreas ja Jaapanis märgitakse, et varest ja ronka on tõesti raske teineteisest eristada. Inglased ütlevad eristamisvõimetu kohta: *He knows not a pig from a dog*, venelased: *Индюшки от воробья не распознает*. Arale tundub väikegi loom suure ja ohtlikuna: tadžikkidel ja usbekkidel nt hiir elevantina, udmurtidel koer hundina või kassipoeg karuna. Öösel, kus on ühtaegu pime ja hirm, on tajuhäired eriti ootuspärased, kuid teisalt ka kõik kassid hallid. Vist kogu Euraasias näib naabri kana hanena; udmurtidel ka naabri vasikas lehmana või lehm hobusena jne.

Liigivastavustelt ja -muutustelt siirdutakse **vanema ja poja individuaalsete sarnasuste ja erinevuste** juurde (see sülem ei kuulu vist enam identiteediklassi): väidetakse, et milline on vana-loom, selline ka poeg; et noored õpivad kõike vanadelt; et ühe looma poegade seas võib teisalt leiduda üsna erinevaidki jne.

Olen aastate eest kirjutanud visandi identiteediklassi kahest ülihuvitavast allklassist – zoohübriididest ja zooabsurdidest (vt Krikmann 1992). Meenutan neid siinkohal vaid väga lühidalt.

Zoohübriidid kirjeldavad kahe eri looma osadest, käitumisviisidest vm külgedest koostatud olevusi ja neid esitavad tekstid on üldjuhul parallelistlikud kõnekäänud, mitte vanasõnad kui üldistavad implikatsioonid.

Hübriidide erijuhuks on '**ei X ega Y**'-struktuurid: Ei paabulind ega vares (vene); Ei madu ega kala (indoneesia) jts.

Zoohübriidide põhivorm on **somaatiline**: üks kehaosa ühelt, teine teiselt loomalt, või siis üks loom teise nahas. Sagedasemad kehaosade kombinatsioonid on: pea : saba; suu : saba; hammas : saba; nahk : hambad; nahk : süda. Meile kaugeist kultuuridest pärinevate hübriidide semantikat on pahatihti raske õigesti mõista, kuid üldiselt toimub mõistmine siingi loomade endi üldkarakteristikute ja vastavate kehaosade funktsioonide alusel (opositsioonide suur/väike, julge/arg, kiskja/ohutu (sh kaval/avameelne kiskja), ilus/inetu, üllas/labane jms lõikes).

Silmakirjalikku kurja kirjeldavad vist nt sellised kombinatsioonid, nagu: Rebase saba, hundi silmad (mordva); Ööbiku keel, hundi süda (udmurdi); Rebase saba, hundi suu (vene). 'Üks teise nahas'-malli globaalselt võimsaim stereotüüp on kindlasti Ida folkloorist pärinev ja Piibli vahendusel (< Mt 7,15) ka Euroopas laialt levinud motiiv *hunt lambanahas*.

Hübriid võib selgeltki viidata ka **välimuse ja mõistuse** vastuolule: Lõvi rüht, aga kana aru; Välimuselt kotkas, mõistuselt teder (mõlemad vene).

Üsna produktiivne on rühm, mis loomkujundite kaudu kont-rasteerib kõnealuse **töö- ja söömisvõimet**. Eestis öeldakse näiteks, et keegi on härg sööma, kuid kukk ~ kana ~ täi tegema; Lätis võib härja asemel olla hobune ja vähetegija sümboliks ka varblane või kärbes; Soomes võivad olla paaris hobune ja täi jne.

Hübriidsus võib ilmneda muiski vastandlikes tingimustes, nt **ohus ja väljaspool ohtu, kodus ja külas**, suhetes **ülemuste ja**

alamate, tugevate ja nõrkadega jne. Udmurdid, armeenlased, tatid, aserid ütlevad näiteks: Kodus kukk, väljas tibu; soomlastel võib keegi olla tuvi külas, kuid karu või koer kodus; jaapanlased halvustavad neid, kes on varblaste vastu kotkad, kuid kasside vastu hiired jne.

Loomhübriid võidakse tekitada ka, kui on vaja rõhutada paljude eri **positiivsete oskuste või võimete** samaaegsust. Nt karjalased ütlevad, et sel, kes läheb suurde perre miniaks, peab olema *kiurun kieli, linnun mieli, lambiahvenen ajatus*. Tilley inglise kogumikus leidub ütlus kirurgi kohta: *A good surgeon must have an eagle's eye, a lion's heart and a lady's hand* (leedi pole, tōsi küll, loom).

Zooabsurdideks olen nimetanud konstruktsioone, kus loomale omistatakse tunnuseid, mis tal tegelikkuses puuduvad, kuid on olemas mõnedel teistel loomadel (peaasjalikult kehaosi, kuid ka värve, võimeid elada teatud keskkondades jne), samuti katseid saada loomalt mõnd "vale" toodet (villa, piima vm). Rahvusvahelises aines tulevad ette nt järgmised tuumkujudid:

valge vares ~ ronk ~ varblane, vöödiline koer; kala ~ konna kõrvad; koera ~ kassi ~ hobuse ~ eesli ~ kaameli ~ tiigri ~ jänese ~ mao ~ konna sarved; vasika kihvad, kana ~ kuke ~ konna hambad, konn pureb; kala hää, kala laulab, kass haugub, siga haugub oravaid, luik ~ kana kireb, vares kaagutab, vähk ~ kana vilistab; kana ~ täi kõhib, oinas aevastab; mao jalad, neljajalgne kana, sea kabjad ~ küüned, kala reied; kassi ~ kaameli ~ konna tiivad, lennuvõimetu lendab (nt koer, kass, hobune, lehm, vasi- kas, pühvel, karu, konn vm); kass ~ siga sukeldub; orav püüab hiiri, kass püüab jäneseid; konna saba; härja ~ sea suled; sea ~ eesli ~ vähi ~ konna ~ kilpkonna vill, siga või madu püütakse pügada; koeralt tahetakse lambanahka, sealt tahetakse lamba- liha; linnu ~ kana ~ härja piim, hundi ternespiim, oinalt tahe- takse võid, sokult juustu, lüpstakse isast, lüpstakse linde, härja ~ kuldi ~ kana udar; tiine härg, isane poegib, aher poegib; ime- takse härga; kohitakse emast; emisel peenis; isane kana; härja- mari; munematu muneb; lind kuseb; lind ~ lehm ~ surnud eesel või mära peeretab.

Zooabsurdide juures on huvitavaim külg just nende erakordselt kirev süntaktiline, modaalne jm "vormielu", nende võime moodus- tada endi ümber suurt hulka erinevaid "minikontekste" (vt lähemalt Krikmann 1992).

*

Nägime siis, et aine kontinuaatiivsus ülal refereeritud “identiteedi-klassis” on äärmiselt suur, isegi tunduvalt suurem, kui see näib olevat Kuusi ja Lauhakanga mammutregistri põhjal. Pea kõik siin-sed allrühmad ja tekstid on omavahel tüpoloogiliselt lähisugulased ja kui keegi usaldaks küsida, mis esindab sellises materjalis tüüpi selle termini klassikalises, “soome koolkonna” mõttes, siis parimaks vastuseks oleks vast homeeriline naer. Kuid paradoks on teisalt selleski, et looma- vm vanasõnade korpuse muis paigus võivad tüübipiirid olla lausa kristalselt selged.

Viidatud tööd

A. Kirjutised

Anderson, W. 1923. *Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks*. FFC 42. Helsinki.

Galperin, I. 1971. *Stylistics*. Moskva.

Grigas, K. 1996. Problems of the Type in the Comparative Study of Proverbs. *Journal of the Baltic Institute of Folklore*, Vol. 1, no. 1, lk 106–127.

Krikmann, A. 1992. Härjamari, vähirasv. Zoohübrididest ja -absurdidest paröömikas. *Keel ja Kirjandus* 1992, nr 11, lk 667–682.

Krikmann, A. 1994. The Great Chain Metaphor: An Open Sesame for Proverb Semantics? *Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship* 11, lk 117–124 (= Folklore, vol. 1: <http://haldjas.folklore.ee/folklore/nr1/vol1.htm>).

Krikmann, A. 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse* I. Tartu.

Kuusi, M. 1970. How Can a Type-Index of International Proverbs Be Outlined? An Experiment and Five Questions. *Proverbium* 15, lk 473–476.

Kuusi, M. 1972. Towards an International Type-System of Proverbs. *Proverbium* 19, lk 697–736.

Kuusi, M. 1994/1998. Research problems in loan-proverbs. *Mind and Form in folklore. Selected articles*. Studia Fennica Folkloristica 3. Helsinki, lk 123–130 (= De Proverbio. An Electronic Journal of International Proverb Studies. Vol. 4, No. 1: <http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP%2C4%2C1%2C98/KUUSI/LOAN.html>).

Lakoff, G. & Turner, M. 1989. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago.

Lyons, J. 1971. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge.

Negreanu, C. 1979. Cîteva observatii asupra termenilor concreti referitori la flora si fauna în proverbe. *Scoala Mehedintiului*, 4–5, lk 185–188.

Ogishima, T. 1992. The Animals in the Finnish Proverbs. *The Journal of Intercultural Studies*, Extra Series No. 2, lk 110–111.

Permjakov 1968 = Г. Л. Пермяков. *Избранные пословицы и поговорки народов Востока*. Moskva.

Permjakov 1970 = Г. Л. Пермяков. *От поговорки до сказки*. Moskva.

Permjakov 1979 = Г. Л. Пермяков. *Пословицы и поговорки народов Востока*. Moskva.

Rooth, A. B. 1968. Domestic Animals and Wild Animals as Symbols and Referents in Proverbs. *Proverbium*, No. 11, lk 286–288.

B. Allikalühendid

Märkus: [*]-märgiga tähistatud trükiallikaid tsiteeritakse tekstide järjekorranumbrite järgi, ülejäänuid leheküljenumbrite järgi

Ab. = *Осетинские пословицы и поговорки. Составила и перевела З. В. Абаева*. Tshinvali 1962.

Abdur. = М. Абдурахимов. *Узбекско-русский словарь афоризмов*. Taškent 1976.

B = H. und A. Beyer, *Sprichwörterlexikon. Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Leipzig 1984.

Br. = *Пословицы и поговорки народов Востока. Отв. редактор И. С. Брагинский. Составитель Ю. Э. Брегель. Предисловие В. П. Аникина*. Moskva 1961 [*].

Cel. = *Курдские пословицы и поговорки на курдском и русском языках. Собрали, составили, перевели, снабдили примечаниями и предисловием Ордихане Джалил и Джалиле Джалил. Отв. редактор Л. И. Пирейко*. Moskva 1972.

D = *Пословицы русского народа. Сборник В. Даля*. Moskva 1957.

Djatšk. = *Пословицы и поговорки сьерралеонских креолов. На языках крио и русском. Составление, перевод, предисловие и примечания М. В. Дьячкова*. Moskva 1977 [*].

DR = *Монгольские народные пословицы и поговорки. Перевод с монгольского А. Дамба-Ринчинэ. Moskva 1962.*

EP = G. Paczolay. *European Proverbs in 55 Languages with Equivalentents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. Veszprém 1997.*

EV = *Eesti vanasõnad I–III. Koost. A. Hussar, A. Krikmann, E. Normann, V. Pino, I. Sarv ja R. Saukas. Toim. A. Krikmann ja I. Sarv. Tallinn 1980–1985 [*].*

Fount. = *Fountain of Japanese Proverbs. /Коостaja?! Taiji Takashima. Tokyo 1981 [*].*

FS = [Läti Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule arhiivist pärinevad käsikirjalised tekstid (tsiteeritud leppeliste kohaviitade järgi)].

Gus. = *Азербайджанские пословицы и поговорки. Собираатель Абдулкасим Гусейнзаде. Bakuu 1959.*

HS = *Тувинские пословицы и поговорки. Второй выпуск. Составители-переводчики: М. Хадаханэ, О. Саган-оол. Kõzõl 1966.*

Ib. = *Марийские пословицы, поговорки и загадки. Составил С. И. Ибатов. Joškar-Ola 1960.*

IGV = *Вьетнамские народные пословицы и поговорки. Перевод с вьетнамского В. В. Иванова, И. И. Глебовой и Вугангати. Редактор П. П. Петров. Moskva 1959.*

Ivan. = *Турецкие пословицы и поговорки. Перевод Г. И. Иванова. Moskva 1966.*

Jem. = *Сборник якутских пословиц и поговорок. Составитель Н. В. Емельянов. Jakutsk 1965.*

Kal. [1] = Я. И. Калонтиров. *Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. Dušanbe 1965.*

Kal. [2] = Я. И. Калонтиров. *Таджикские пословицы и поговорки в сравнении с узбекскими. Dušanbe 1969.*

Kar. = *Сомалийские пословицы и поговорки. На сомалийском и русском языках с русскими соответствиями. Составление, перевод, предисловие Г. Л. Капцица. Moskva 1983.*

Karap. [1] = *Армянские пословицы и поговорки. Перевод с армянского Г. О. Карапетяна. Moskva 1964.*

Karap. [2] = *Армянский фольклор. Перевод с армянского. Составитель Г. О. Карапетян. Отв. редактор А. Н. Салахян. Moskva 1967.*

Karap. [3] = *Армянские пословицы и поговорки. Составление и перевод Г. О. Карапетяна. Отв. редактор Г. Л. Пермяков. Moskva 1973.*

Karr. = *Туркменские пословицы и поговорки. Подготовка текста, перевод и комментарии Б. А. Каррыева. Ašhabad 1961.*

KL = M. Kuusi & O. Lauhakangas. [Globaalainesel põhinev semantiline vanasõnaklassifikatsioon: publitseerimata Paradox-süsteemis andmepank, avaldamisel internetis; viidatud O. Lauhakangaga loal].

Kol. = *Индонезийские народные пословицы и поговорки. Перевод с индонезийского Л. Колосса. Редактор П. П. Петров. Moskva 1961.*

Korn. = *Сказки и пословицы Мадагаскара. Перевод с мальгашского Л. Корнеева. Moskva 1962.*

Kral. = *Пословицы, поговорки удмуртского народа. Составитель Н. П. Кралина. Iževsk 1960.*

Krgl. = *Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова. Издание 2-е, дополненное. Составление, перевод, введение и комментарии Х. Короглы. Moskva 1973.*

KSp = *Karjalaisia sananpolvia. Toimittaneet L. Miettinen ja P. Leino. Helsinki 1971.*

Kuusi = M. Kuusi. *Ovambo Proverbs with African Parallels. FFC 208. Helsinki 1970 [*].*

Leb. = *Турецкие народные пословицы и поговорки. Перевод с турецкого В. Лебедевой. Moskva 1962.*

LJ = *Афганские народные пословицы и поговорки. Перевод с пушту К. А. Лебедева и Л. С. Яцевич. Редактор П. П. Петров. Moskva 1961.*

LV = *Liivi vanasõnad eesti, vadja ja läti vastetega I–II. Koost. V. Mälk P. Dambergi, E. Kokare jt. osavõtul. Tallinn 1981 [*].*

Nagy = O. Nagy Gabor. *Magyar szólások és közmondások. Budapest 1966 [*].*

Naz. = A. Назаревич. *Отбранное по крупницам из дагестанской коллекции пословиц и поговорок. Mahatškala 1958.*

Per. = *Удмуртский фольклор. Пословицы, афоризмы, поговорки. Составление, перевод, введение и комментарии Т. Г. Перевозчиковой. Ustinov 1987.*

Petr. = *Японские народные пословицы и поговорки. Перевод с японского П. Петрова. Под редакцией С. Гутермана. Moskva 1959.*

Ples. = *Коми пословицы и поговорки. Сост Ф. В. Плесовский. Изд. второе. Söktövkär 1983.*

PP = K. Grigas. *Patarlių paralelės. Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, lotynų, prancūzų, ispanų atitikmenimis. Vilnius 1987 [*].*

PS = *Proverbia septentrionalia. 900 Balto-Finnic proverb types with Russian, Baltic, German and Scandinavian parallels* by Matti Kuusi in cooperation with Marje Joalaid, Elsa Kokare, Arvo Krikmann, Kari Laukkanen, Pentti Leino, Vaina Mälk, Ingrid Sarv. FFC 236. Helsinki 1985 [*].

Ruk. = *Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII–XX веков. Издание подготовили М. Я. Мельц, В. В. Митрофанова, Г. Г. Шаповалова. Moskva–Leningrad 1961.*

Röbn. = М. А. Рыбникова. *Русские пословицы и поговорки. Moskva 1961.*

Sam. = *Устно-поэтическое творчество мордовского народа в восьми томах. Том четвертый, книга первая: Пословицы, присловья и поговорки. Предисловие, вступительные статьи, запись большинства текстов и их систематизация, перевод на русский язык, примечания и указатели К. Т. Самородова. Под общей редакцией Э. В. Померанцевой, Л. С. Кавтискиной. Saransk 1967.*

SK = *Уйгурские пословицы и поговорки. Составили и перевели Г. Садвакасов и Ш. Кибиров. Отв. редактор А. Т. Кайдаров. Alma-Ata 1978.*

Sl = *Sananlaskut. Aineiston valinneet Kari Laukkanen ja Pekka Hakamies. Johdannon kirjoittanut Matti Kuusi. Vaasa 1978.*

Spk = *Suomen kansan sananparsikirja. Toimittaneet R. E. Nirvi ja Lauri Hakulinen. Toinen painos. Porvoo–Helsinki 1953.*

Šag. = *Дерево сильно корнями. Пословицы и поговорки армян Дона. Записал и составил Шаген Шагинян. Предисловие: Г. Эмин. Rostov Doni ääres 1973 [*].*

Šamb. = *Киргизско-русские пословицы, поговорки и изречения. Составил и перевел Сыргабек Шамбаев. Frunze 1979.*

Šarb. = *Арабские народные пословицы и поговорки. Перевод с арабского Т. Ш. Шарбатова. Moskva 1961.*

T = М. P. Tilley. *A Dictionary of The Proverbs in England In the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Ann Arbor 1966 [*].*

Tišk. [1] = *Китайские народные поговорки, пословицы и выражения. Перевод с китайского А. Тишкова. Редактор П. Петров. Moskva 1958.*

Tišk. [2] = *Китайские народные пословицы и поговорки. Перевод с китайского А. Тишкова. Второе дополненное и исправленное издание. Moskva 1962.*

ТККČ = *Корейские народные пословицы, поговорки и выражения. Перевод В. Толсткова и Ким Кю Чера. Редактор П. Петров. Moskva 1958.*

W I...V = K. Fr. W. Wander. *Deutsches Sprichwörter-Lexicon*. Erster – fünfter Band. Leipzig 1867–1880.

VA = *Тамильские народные пословицы и поговорки. Перевод с тамильского Н. Волкова и К. Афанасьева. Редактор П. Пенров. Москва 1962.*

VKS = *Vanhan kansan sananlaskuviisaukset. Suomalaisia elämänohjeita, kansanaforismeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–1826. Koonnut ja järjestänyt Matti Kuusi. Porvoo–Helsinki 1953.*